

Gærdet, hegn og markskel i Thisted amt

Ved E. FOGED, Boddum

EJENDOMSRETTE kan vel spores helt tilbage til de primitiveste mennesker, ja, helt over i dyrenes verden. Og blandt goder, der er værd at eje, er jorden ofte temmelig højt placeret, hvad så end den kan yde, det være sig korn på muld, eller sand med guld.

Derfor intet under, at man her i Norden på den frugtbare jord tidligt begyndte at gærde eller hegne om ens ejendom, Og da der i Thisted amt findes store strækninger med god, fed muldjord, træffer man også her særdeles mange gærder og hegn, som hovedsagelig kan inddeles i: 1) stengærder, 2) jorddiger og 3) grøfter (foruden nutidens ståltråds- og elektriske hegn).

Stendiget var for blot en 30-40 år siden en almindelig foreteelse, men er nu sjældent at træffe. Næsten kun som hegn om vore gamle kirkegårde, og så ved enkelte gamle store bøndergårde. Stendiget brugtes særligt til indhegning af den såkaldte *kålgård*, det vil sige en have ved gård eller hus. Men da denne have i ældre tid væsentlig brugtes til at dyrke kål i, fremkom udtrykket "Kaalgaard" og "Kaalgaardsdige". Blomster, buske eller træer har vel efter datidens begreb været utidig luksus, i alle tilfælde for mindre gårdmands- eller husmandsbrug.

Kirkegårdsdige Foto: E. Foged.

De sidste 50 år har disse kålgårdsdiger måttet vige pladsen for levende hegn om mere luksusbetonede haver.

To faktorer har været med til at bortrøve de dejlige gamle stendiger. Nemlig vejvæsenet og de moderne huses sokkelstøbning. Særlig har vejvæsenet været en grådig og umættelig aftager i en ellers stenfattig egn. Og når "mor" kunne få et levende hegn for de penge, som stenene kunne koste, var det vel vanskeligt for "far" at sætte sig imod nedbrydningen. Moden forlangte jo hække om haven. Og hvad har moden ikke på sin samvittighed med hensyn til nedbrydning af gammel bondekultur.

Datidens stendige var et smukt billede i landskabet, og for børnene havde den tillige en vis fortryllende charme. Her boede jo digesmutten med sine smukke, blå æg, som man dog vanskeligt fandt, da reden var godt gemt inde mellem de store sten, som barnehænder ikke mægtede at flytte. Og her boede lækatten, der havde et særligt yndet tilholdssted her, og var den først smuttet ind mellem stenene, var den som sikret bag syv segl for både hund og børn. Og kom den frem igen påny, var der tilflugt på hele fronten. For flere arter af humlebier var stendiget også bosted. Her smuttede firbenet, og her gik frøer i dvale. Her sad alskens insekter på de varme sten i solsiden, medens mos og lav på skyggesiden gav sit aldrende præg. Men også her på skyggesiden var der et sjældent liv. Her krøb jo de smukke havesnegle med hus på ryg, og her fandtes den grå, slimede agersnegl.

Stendigets højde var som regel et par alen. Bredden for neden ca. 2½ alen. Stenene var naturligt rundede kampesten, antagelig samlet på markerne. Altså istidsblokke, bragt her til i en fjern fortid med isbræerne fra nord. Størrelsen kunne variere meget, men som oftest var det store sten, fra ½ alen og op til 2 alen i diameter. De største anbragtes fortrinsvis i bunden og så dybt i Jorden, at kun ca. halvdelen af stenene ragede op. Der fandtes dog også stendiger af andet materiale end kampesten, f. Eks. flintestensdiger. I disse var stenene mindre. Stenene var valgt og anbragt med omhu, så udskridning ikke fandt sted. En tilfældig sammenblanding af de to materialer kamp og flint, har jeg heller ikke truffet. Den solide helhed har også her præget vore forfædres væsen og værk. Indvendig var stendigerne fyldt op med jord eller mindre sten. Hældningen af digets sider kunne variere med en smig på 6-18 tommer.

Ved gennemskæring af et stendige har jeg erfaret, at diget er vokset med årene, idet den jordkam, som ligger oven på mange stendiger, er dannet af naturen ved aflejring af støv og henvisnede planter. Skellinien mellem den oprindeligt anbragte stenfyldte jord og den stenfrie sandmuldede jord, som naturen har anbragt, vil tydeligt være at se mange steder.

Nu (1952) er stendigerne desværre forsvundet næsten overalt. Tilbage har vi kun vore smukke kampestensdiger om vore gamle kirkegårde. Disse, der vel for manges, ja måske for de allerflestes vedkommende er ca. 1000 år gamle eller endnu ældre, må absolut bevares og kun i nødstilfælde omsættes.

Jorddiger findes der en del af endnu, men også disse forsvinder mere og mere. Jorddiget har været et meget almindeligt markskel. Måske har det nok været mest brugt på de bedre jorder. På den mere magre jord langs havsiden har grænserne for ens ejendom vel ikke betydet så meget. Som regel var jorddigerne uden grøfter ved siderne, men skulle det være et fuldgældigt markskel, skulle der være en grøft på hver side af diget.

I henhold til lov om hegn af 6. marts 1869 (der antageligt er gyldig endnu) regnes for lovligt hegn:

- a) Stengærder 9 kvarter høje, såvel dobbelte som enkelte, de sidste med forsvarlig jordvold.
- b) Jordvolde, som er 3 alen brede i grunden i god og fast jord, og 4 alen i løs og sandet jord, med dobbelte grøfter, hver grøft i det mindste 9 kvarter bred og 6 kvarter dyb i god jord og $3\frac{1}{4}$ alen bred i løs og sandet jord. Volden mellem grøfterne skal være i det mindste 7 kvarter høj.
- c) Volde af jord, græstørv og lyngtørv uden dobbelte grøfter fra 3 til 5 alen i grunden efter jordens beskaffenhed og 10 kvarter høj.

Altså kunne et dige efter loven være gyldigt hegn, hvis det var 10 kvarter. Var det kun 7 kvarter, skulle der grøft på begge sider. Loven siger ikke noget om grøft på den ene side.

Jorddige uden grøft Foto: E. Foged.

De almindeligste jorddiger var et par alen høje, et par alen brede i bunden og en lille alen brede foroven. De var næsten altid græsklædte, og nogle var beplantet med pil ovenpå. Det har været et stort arbejde at sætte disse diger af græstørv med løj jord til fyld i midten. Men når endelig digerne var lavet, kunne de stå, og står endnu i dag i stort tal.

En stor del af jorddigerne er dog nu jævnet, dels af driftsøkonomiske grunde, men også ved sammenlægning af arealer, og en del har måttet vige, fordi de gav snelæg på tilstødende veje og marker. Jorddigerne har dog i meget højere grad end stendigerne fået lov at blive stående, men bestræbelserne for deres fjernelse er tiltagende, så om føje år er deres saga vel forbi.

Større diger, som tjener til at beskytte lavtliggende arealer mod oversvømmelser, har vi jo en del af i amtets østlige del ved Limfjordens arme, men da deres opgave er af en hel anden art, vil vi se bort fra disse her. For øvrigt kalder vi som regel sådanne diger dæmninger.

Hvor der ikke var jorddiger, var der som regel grøfter til markskel. Disse kunne jo tillige have en vis betydning for afvanding, men der ses også mange steder store grøfter, som ikke har haft betydning for afvanding.

Hvis den ene part i naboskabet forlangte, at der skulle oprettes grøft eller dige, skulle den anden part gå med dertil. Såvel opførelse som vedligeholdelse skulle begge

parter være fælles om. Det ordnedes for det meste sådan, at hver fik sit halve stykke at opføre og vedligeholde.

Et markskel i Boddum består af dige ved begge ender, men grøft på det midterste stykke. De gamle fortæller, at naboerne ikke kunne enes om, om det skulle være grøft eller dige, og derfor blev det halvt af hvert. Skønt påstanden om at kun dige med grøft på begge sider var lovligt hegn, findes der dog få diger med grøft. på begge sider, hvorimod grøft på den ene side ikke er ualmindeligt. Om et bestemt dige fortælles der, at det var vedtaget, at der skulle være grøft på begge sider, men kun den ene grøft kom til udførelse og er der endnu i dag. Antagelig er fredsommeligheden steget, inden den anden grøft kom til udførelse.

I gammelt beboede sogne, hvor ejendomsgrænserne har ligget mere fast, findes der diger og grøfter i meget stort tal, næsten om hver eneste mark. I andre sogne har nyopdyrkning, klit og hede været medvirkende til mindre stabile ejendomsgrænser, og derfor er der færre diger og grøfter. Ser man på digerne, står det klart, at de har været brugt til indhegning af såvel store som små ejendomme, lige fra 1 til 75 ha kan findes inddiget eller indgrøftet.

Også jorddiget har som stendiget sin særlige charme ved det for dette særlige plante- og dyreliv. Også her bor lækatten og humlebien (andre arter end for stendiget), men af pattedyrene dominerer spidsmusen, som har sine gange alle vegne i det yderste jordsmon. Og her ligger hugormen på lur og bliver tit til fortræd for græssende husdyr.

De vilde blomster på dige og grøft var også mæd til at lyse op i landskabet. Og selv om landmanden hadede mange af plantearterne, har mangan nok også frydet sig over den lille stenbræk eller valmue.

Ved diget kunne der næsten altid findes læ, så i det træfattige Thy måtte digets læ gøre det ud for skovens idyl i Østdanmark. For mangan bejler har diget her tjent som "under lyse bøg".

Grøfteskel Foto: E. Foged.

Grøftehegnene havde gerne på hver side en udyrket græsvold, så de som regel optog mere plads end digerne.

Mange jorddiger og grøfter er opbygget efter udflyttertiden omkring år 1800, og der byggedes diger og grøfter lige op til omkring 1900. Enkelte ældre nulevende mænd (1952) har deltaget i dette arbejde. Diger og grøfter findes mange steder om udflytterlodderne. Men antagelig er mange af meget ældre dato. I Boddum ligger et dige, som må formodes at have fulgt noget af oldtidsvejen. Der er antagelig jorddiger, som er mange århundreder gamle.

I 1792 blev udskiftningen fuldført i Boddum. Samme år blev der udarbejdet nye hoveribestemmelser for Boddumbisgaards hovgørende bønder, underskrevet 16.

marts 1792 af herremanden justitsråd og landsdommer Føns og 16. april samme år af bønderne. I denne bestemmelses punkt seks forlanger herremanden:

Diger og Grøvter omkring Haugerne og Indelukkerne item Studefeldene, samt Indhegning omkring Gaardens Mark at opføre og vedligeholde: 4 Spænddage og 8 Gangdage af hver 1 Plougs Hoveri.

Bønderne tilbød det halve, nemlig 2 spænddage og 4 gangdage, og det enedes man om. Stavnsbåndet var jo for nylig ophævet, og herremanden så nok sin fordel ved et magert forlig frem for en fed proces, som han næppe kunne have fået på det tidspunkt, *efter* bondens frigørelse. Og tilsyneladende har han fået sine diger og grøvter lavet og vedligeholdt ved det nedskårne hoveri, for der er vist få sogne, der har så mange diger og grøvter som Boddum. Og set i forhold til det andet hoveriarbejde har dige- og grøftarbejdet optaget megen tid.

En særlig form for markskel, såvel i nutid som tidligere, bør også nævnes. Ja, måske det almindeligste markskel. Det er den såkaldte *tol* eller *told* (udtales med stød). Det vil sige en græsklædt strimmel jord på ca. en alens bredde, markerende skel mellem to ejendomme. Som regel rager en told lidt op over det omliggende terræn, men det er kun fremkommet ved, at terrænet, der til stadighed er bevokset med vildplanter, vil "vokse" med årene på grund af vind og vejrs aflejringer, i modsætning til den omliggende dyrkede jord, som der jævnlig rodes op i, og vind og vejr "slider" på.

Ordet *told* har jo i dansk sprogbrug tre betydninger nemlig 1) afgift, 2) prop (flortold, åretold, trættold), 3) jordstrimmel, som gør skel mellem marker. Ordets afstamning er man ikke klar over, og stavemåden i sidstnævnte tilfælde angives af sprogforskerne forskelligt (*tol*, *told*, *toll*). Jeg foreslår, vi bruger stavemåden *told* (der i lyden svarer til *sold*, *vold*, *bold* m. fl.) Ordet er sikkert meget gammelt (islandsk *tolla*).

Fra gammel tid afmærkede man skel med de såkaldte skelsten, der anbragtes i skelhjørnerne af et terræn. Skelstenene var som regel store kampesten af afrundet form, anbragt så dybt i jorden, at kun lidt ragede op. Ofte er terrænet omkring disse skelsten også vokset, så de slet ikke ses mere, men mange ligger der endnu.

Som regel ligger dige eller grøft midt over et skel og var fælles eje, men det kendes også, at grøft eller dige eller begge dele ligger alene på den enes mark.

Tvistigheder skulle afgøres af hegnsynsmænd, hvoraf der var og endnu er 3 i hver kommune. Ved arkivstudier af hegnsynsprotokoller for Boddum-Ydby kommune fra 1869 til 1952 viser det sig, at der i de snart 100 år kun har været tilkaldt hegnsynsmænd 30-35 gange, altså kun en sag hvert andet eller hvert tredje år. De ældste sager drejer sig ofte om grøft eller dige. I de nyere protokoltilførsler forsvinder diget og senere grøften, og hegnstråden bliver det omstridte. Opnåede hegnsynsmændene ikke forlig, afsagde de kendelse, der kunne appelleres til landvæsenkommissionen, men det var sjældent, det skete. Hegnsynsmændene var tillige rmarksynsmænd, og som sådan kom de oftere i funktion for at vurdere markskader forvoldt af andres dyr.

I gærder og hegn kunne være anbragt forskellige former for stenter, der tillod passage for mennesker, men ikke for større husdyr.

Det for egnen typiske led bestod af 3-4 vandrette rafter eller lægter, samlet med tre lodrette rafter eller lægter, med skråstivere fra Øverste ende af den midterste til nederste ender af de to yderste. Et mindre led kunne også nøjes med een skråstiver, diagonalt anbragt.

I nærheden af flere store gårde står der endnu ledstolper af sten, hvor veje falder ind over gårdens ellers godsets område, hvilken opgave leddene på disse stenstolper i sin tid har haft, kunne der jo nok berettes meget om. Her skal kun nævnes, at de står som et historisk minde om tidligere tiders mere udprægede ejendomsret og måske standsforskelle.

Oprindelig omgærdede man jo kun den gode jord, medens dyrene havde løsgang på overdrevet. Lignende ser man overalt i Norge endnu i vore dage. De små stykker dyrket jord er omgærdet for at holde de løsgående dyr ude fra området. Nu gærder man jo næsten altid i Danmark for det modsatte, nemlig at holde dyrene inde på et område. Overdrev og ingenmandsland hører jo kun fortiden til.

Raftehegn eller anden form for hegn af træ har næppe været brugt her i det træfattige amt.

Levende hegn var tidligere sjældent, men har i de sidste 50 år vundet noget frem, særlig siden landbrug, havebrug og skovbrug har erfaret lævirkningens store betydning. Netop her i amtet, hvor det blæser mere end i andre af landets egne, og hvor havgus, barsk vind og nogle steder sandflugt kan true, har man særlig brug for det levende hegn, men mærkeligvis vinder det kun småt fremad. Grunden kan være konservatisme, men jeg tror også, der er en anden årsag, nemlig at fritstående træer og hække vanskeligt kan klare sig for vestenvinden og ofte får et kummerligt udseende.

Omkring sidste århundredskifte blev ståltrådshegn kendt. De først kendte hegnspæle var som regel af eg, altså tilført amtet fra andre egne, da der ikke fandtes eg her. Egepælen kunne være af naturlig rundeg, men var ofte af gennemsavet rundeg. De første hegnspæle var med huller i til den glatte hegnstråd. Senere gik fyr- eller granpælen, pigtråden og stablen sin sejrsgang. (*Stable* er det lokale udtryk for en krampe. Men glansperioden varede kun til 1930'erne, da det elektriske hegn slog igennem og i løbet af ganske få år blev fuldstændig dominerende, som det er i dag.

På mange områder, f.eks. det sociale, stiger den enkeltes rettigheder, men på andre områder, f.eks. ejendomsretten, går det vistnok støt den modsatte vej, så den tid måske ikke er fjern, da vort nationalmateriale, jord og istidsblokke, helt vil forsvinde. Og det vil være en skam for det danske landskab, hvor særlig diget hører med i billedet.

Da vore forfædre drog til Island, tog de skikken om digebygning med, og det rørte mit hjerte meget, da jeg så de gamle stendiger om hver eneste islandsk kirkegård, akkurat som herhjemme, blot med den forandring, at materialet var lavablokke i stedet for kamp og flint.

Økonomi, drift, udstykning, jordfordeling, landvinding, sammenlægning og sanering har alt sammen sin berettigelse og må ikke underkendes, men det er mit håb, at der alligevel må blive bevaret en hel del diger.

Nutidens higen efter det praktiske har jo ødelagt megen gammel bondekultur, men jeg tror dog, dyrkerne af jorden har kærlighed til den natur, de færdes i, og

derfor også vil bevare nogle af de gamle skelmærker og skønne, at charmen er borte fra vort landskab den dag, egnen ser ud som et skakbrædt med lige umarkerede skel. Selv om dige og grøft er urentable, tror jeg, mange, når

øjet opfanger de stærkt synlige skel, føler med glæde hertil er mit. Og gid denne følelse af fri ejendomsret fortsat må leve i vort land, og diger og grøfter fremdeles blomstre.

Samtlige Fotografier er fra Boddum.

(Kilde: Historisk Årbog for Thisted amt 1952, side 198-309)